

ΓΕΝΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΘΕΣΠΙΣΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Αλέξανδρος Β. Γκώγκος

Περίληψη

Η εισήγηση εξετάζει πώς η γλωσσολογία, παρά την αρχική και βασική της έμφαση στη σύνταξη, έχει αρχίσει να ασχολείται όλο και περισσότερο και με το λεξιλογικό επίπεδο στη γλώσσα. Τονίζεται στη συνέχεια ότι οι νέοι όροι σε μια γλώσσα εισέρχονται με μια διαδικασία παρόμοια προς τον λεκτικό δανεισμό, αλλά σήμερα, με την συνεχώς αυξανόμενη γνώση και τη δημιουργία καινούργιων προϊόντων και εννοιών, η μετάφραση των όρων στις ομιλούμενες γλώσσες πρέπει να αποτελέσει μέρος ενός γλωσσικού προγραμματισμού. Τέλος, δίνονται οι διαδικασίες και μερικά κριτήρια που είναι απαραίτητα για να μπορέσει η μετάφραση ενός ξένου όρου να ενσωματωθεί και να γίνει αποδεκτός στην ελληνική γλώσσα.

Abstract

The paper examines how linguistics has had to deal with the lexical level in language in spite of its original pre-occupation with syntax. It is then stressed that the introduction of new terms into a language is a process somewhat similar to lexical borrowing, but nowadays, with the ever-widening areas of knowledge and the creation of new products and new concepts, the translation of terms into less widely spoken languages has to be made part of language planning. Finally, the process and some criteria are specified before the translation of a foreign term can be integrated into, and accepted by, the Greek language.

Η σύγχρονη γλωσσολογία μόλις πρόσφατα άρχισε να αντιμετωπίζει σοβαρά το λεξιλογικό επίπεδο στη γλώσσα. Αυτό δεν σημαίνει ότι το επίπεδο αυτό είχε τελείως παραμεληθεί. Αντίθετα, ένα ολόκληρο σύστημα σημασιολογικών παραμέτρων που αφορούν στις επιμέρους λέξεις έχει υποστεί λεπτομερή επεξεργασία από τον κλάδο της γλωσσολογίας που λέγεται σημασιολογία. Έτσι, στην προσπάθειά της να δημιουργήσει μια θεωρία ακριβούς περιγραφής των λέξεων, καθώς και του τρόπου που διαφοροποιούνται μεταξύ τους από πλευράς έννοιας, η σημασιολογία από το ένα μέρος ανέλυσε τις έννοιες των λέξεων με ένα σύστημα μητρών όπου κάποια σημασιολογικά χαρακτηριστικά σημειώνονται με συν (+) όταν είναι παρόντα και με πλην (-) όταν απουσιάζουν. Από το άλλο μέρος, έχει εξετάσει τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα σε λέξεις με παρόμοια ή αντίθετη σημασία, ή όταν οι λέξεις αυτές με άλλες σχέσεις που μπορούν να συστηματοποιηθούν. Με τον τρόπο αυτό έχουν αναλυθεί τα φαινόμενα των συνωνύμων και αντωνύμων λέξεων, καθώς και τα φαινόμενα της πολυσημίας, της υπαλληλίας, της ταυτολογίας, και έχουν γίνει ενδιαφέρουσες έρευνες και συστηματοποίηση των σημασιολογικών πεδίων. Είναι γεγονός ότι η έννοια μιας λέξης επηρεάζει και την σύνταξη της, και σε ένα σημείο της εξέλιξης της γενετικής μετασχηματιστικής προσέγγισης στη γλωσσολογία πριν από είκοσι χρόνια και πλέον, ορισμένοι γλωσσολόγοι της σχολής αυτής επέμεναν ότι η σημασία παίζει τον πρωταρχικότερο ρόλο στον τρόπο που η γλώσσα δομείται, και η θεωρία τους εκείνη ονόμαστηκε γενετική σημασιολογία.

Γενικά όμως μπορεί να λεχθεί ότι η γλωσσολογία προσπαθεί να λύσει και αναλύσει συνθετότερα προβλήματα της δομής μιας γλώσσας. Και τα ουσιώδη στοιχεία για τη λύση των προβλημάτων αυτών τα βρίσκει κανείς όχι τόσο στις επιμέρους λέξεις, αλλά στον τρόπο που συγκροτούνται οι δομές. Οι λέξεις από μόνες τους, οι λέξεις των ανοιχτών συστημάτων, είναι στοιχεία με χαλαρούς δεσμούς, και η αφαίρεση ή η προσθήκη αρκετών τέτοιων λέξεων δεν επιφέρει δραστηκές μεταβολές στη δομή μιας γλώσσας. Για το λόγο αυτό, το λεξιλογικό επίπεδο στην γλωσσολογία δεν αποτελούσε το κέντρο της μελέτης. Όμως, τέσσερις παράγοντες, ή τέσσερις ανάγκες, έστρεψαν την προσοχή της γλωσσολογίας τα τελευταία 10-15 χρόνια και στο λεξιλογικό επίπεδο.

Ο πρώτος παράγοντας και η πρώτη ανάγκη είναι η μετάφραση και η θεωρία της, όχι μόνο η λογοτεχνική μετάφραση αλλά ίσως περισσότερο η μετάφραση επιστημονικών κειμένων, δηλαδή κειμένων όπου τον πρώτο ρόλο παίζει όχι το ύφος αλλά η πληροφορία, η επικοινωνία. Ως επιστημονικός κλάδος με κύριο αντικείμενο την ανάλυση και εξήγηση των φαινομένων της γλώσσας, η γλωσσολογία προσπαθεί να διαμορφώσει μια θεωρία μετάφρασης στην οποία η λέξη παίζει πρωταρχικό ρόλο.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι η ανάγκη για συμπύληση σύγχρονων λεξικών, λεξικών που δεν είναι απλοί κατάλογοι λέξεων με παράθεση τη μετάφραση κάθε λέξης με τη συνοδεία στοιχείων για το μέρος του λόγου στο οποίο ανήκει η λέξη. Τα σύγγραφα δίγλωσσα λεξικά είναι εργαλεία απαραίτητα για τον σπουδαστή της γλώσ-

σας και τον μεταφραστή. Για το λόγο αυτό, πρέπει να περιέχουν σωρεία πληροφοριών για την κάθε λέξη: τη σημασία της, τη σύνταξή της, το γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο απαντάται καθώς και το ύφος και είδος του λόγου στα οποία χρησιμοποιείται, επίσημο, λόγιο, λογοτεχνικό, επιστημονικό, λαϊκό, οικείο κλπ.

Τρίτος παράγοντας είναι η διαπίστωση ότι η εκμάθηση ξένων γλωσσών δεν σημαίνει μόνο γνώση της δομής της συγκεκριμένης ξένης γλώσσας, αλλά επίσης, και σε μερικές περιπτώσεις σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, απομνημόνευση ενός σημαντικού αριθμού λέξεων του ανοιχτού συστήματος. Μελέτες και έρευνες της ψυχολογολογίας έδειξαν όχι μόνο τη σπουδαιότητα της γνώσης των λέξεων αυτών, αλλά επίσης και τον τρόπο που οι λέξεις περνάνε στην πρόσκαιρη μνήμη, πώς καταγράφονται στη διαρκή μνήμη, ποιοι πράγοντες επιταχύνουν την καταγραφή αυτή και γιατί πολλές φορές υποχωρούν, πέφτουν στη λήθη και χάνονται. Με βάση τις έρευνες αυτές, τα τελευταία 8 έως 10 χρόνια έχει δοθεί μεγάλη έμφαση στο λεξιλογικό επίπεδο και έχουν γραφεί ενδιαφέροντα συγγράμματα και εγχειρίδια.

Ο τέταρτος παράγοντας αναφέρεται στον εμπλουτισμό μιας γλώσσας με την εισαγωγή δανείων και όρων. Η διαδικασία αυτή ήταν ένα φαινόμενο που ίσχυε πάντοτε. Όροι, πολιτιστικά αγαθά και έννοιες που ήταν κτήμα μιας κοινωνίας, εφόσον η κοινωνία αυτή δεν ήταν κλειστή, διαδίδονταν και σε άλλες κοινωνίες, οι οποίες όχι μόνο θιοθετούσαν το συγκεκριμένο προϊόν ή έννοια αλλά έπρεπε να βρουν για αυτά και την κατάλληλη λέξη. Η εισδοχή νέων λέξεων ή δανείων, που αποτελεί τη γλωσσική έκφραση αυτού που έχει ονομαστεί "πολιτιστική διάχυση", ακολούθησε μια από τις τέσσερις ή πέντε διεξόδους που υπάρχουν, με πολλές φορές ενδιάμεσα ασαφή στάδια πριν από την τελική αποδοχή. Γενικά όμως, η όλη διαδικασία ήταν βραδεία και η επίδραση στη γλώσσα και στην κοινωνία υποδοχής ανάλογη. Με την έκρηξη όμως της επιστήμης και της τεχνολογίας στον αιώνα μας, ιδίως στα τελευταία τριάντα ή πενήντα χρόνια, και το γεγονός ότι σήμερα οι κοινωνίες των προηγμένων χωρών δεν είναι απλώς συγκοινωνούντα δοχεία αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν μια ενιαία, ανοιχτή κοινωνία, έχει γίνει απαραίτητη η εισαγωγή και καθιέρωση εκατοντάδων χιλιάδων νέων όρων για να μπορέσει η μικρή κοινωνία να επικοινωνήσει με την μεγάλη κοινωνία και να μπορούν οι επιστήμονες της μικρής κοινωνίας να συνεννοούνται μεταξύ τους.

Το πρόβλημα στην πραγματικότητα είναι πολύ απλό και οι αιτίες που το προκάλεσαν ευεξηγήτες: η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας έχει δημιουργήσει εκατοντάδες χιλιάδες νέα προϊόντα και νέες έννοιες. Κάθε ένα από τα προϊόντα αυτά και τις έννοιες αυτές πήρε ένα όνομα στη γλώσσα της κοινωνίας που τα δημιούργησε. Για να εξασφαλιστεί η επικοινωνία των επιστημόνων και των απλών ανθρώπων που μιλούν και γράφουν άλλες γλώσσες, όπως την ελληνική, χρειάζεται μετάφραση των όρων αυτών. Και η μετάφραση αυτή πρέπει να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλιστεί γενική κατά το δυνατό αποδοχή και ομοιομορφία από το ένα μέρος και από το άλλο μέρος σεβασμός και προσαρμογή προς τη γλώσσα υποδοχής και ένταξη των νέων λέξεων στο όλο σύστημα της γλώσσας. Δίχως το σεβασμό αυτό, την προσαρμογή

και την ένταξη, δεν θα υπάρξει γενική αποδοχή, ενώ τα αποτελέσματα της επέμβασης στη γλώσσα μπορεί να κυμαίνονται από κακόγουστα έως διαστρεβλωτικά. Το έργο το οποίο πρέπει να αναληφθεί έχει ελάχιστα κοινά σημεία με την βραδεία εισδοχή και υιοθέτηση των γλωσσικών δανείων που έχουν γίνει μέχρι τώρα. Τώρα το έργο είναι τεράστιο, είναι μια ακόμα εκδήλωση, όχι από τις πολλές στην παγκόσμια ιστορία, αυτού που ονομάζουμε γλωσσικό προγραμματισμό. Η γλώσσα μας θα εμπλουτιστεί με εκατοντάδες χιλιάδες νέες λέξεις και θα ενισχυθεί ακόμα περισσότερο σαν γλώσσα, σαν το βασικότερο πολιτισμικό στοιχείο μας. Ο προγραμματισμός πρέπει να είναι συντονισμένος, να γίνει από ομάδες ειδικών και να υπάρχει μέσω συνεργασίας συνεχής έλεγχος και ενέλεγχος για να απογύγουμε το κακό γούστο και τη διαστρέβλωση που ανέφερα πριν από λίγο. Κι αυτά θα επιτευχθούν αν τηρηθούν ορισμένες αρχές. Στις αρχές αυτές εμπέκεται και η θεωρία της μετάφρασης, στην οποία έχουν καθιερωθεί τέσσερις βασικές επιταγές.

Η πρώτη επιταγή απαιτεί η μετάφραση να διακρίνεται από ακρίβεια, να υπάρχει δηλαδή μια αρμονική νοηματική αντιστοιχία ανάμεσα στον ξένο όρο και στον μεταφρασμένο. Η ακρίβεια αυτή αναφέρεται και στο περιεχόμενο της έννοιας κάθε όρου, που πρέπει να είναι ει δυνατό ταυτόσημο και στις δύο γλώσσες, και στη θέση που οι όροι έχουν στο σύστημα κάθε γλώσσας: να κατέχουν, π.χ., την ίδια θέση σε ένα σύστημα υπαλλήλων εννοιών.

Η δεύτερη επιταγή αφορά στο ύφος και απαιτεί να υπάρχει αντιστοιχία στους δύο όρους ως προς την ικανότητά τους να χρησιμοποιούνται στο ίδιο ύφος και είδος λόγου, είτε στη μια γλώσσα είτε στην άλλη. Μια πρόχειρη μετάφραση, π.χ., που είναι μορφολογικά και ακουστικά ξένη προς τη γλώσσα υποδοχής, δεν έχει θέση σε ένα επιστημονικό κείμενο, ενώ μπορεί να εκπληρώνει ένα σκοπό σε μια προφορική παρουσίαση ή εξήγηση μέσα στο εργαστήριο.

Η τρίτη επιταγή απαιτεί ο μεταφρασμένος όρος να χαρακτηρίζεται από ευχέρεια εκφοράς και κατανόησης, να είναι όρος αλλά ταυτόχρονα να είναι μια ευκολοπρόφερτη λέξη που για την κατανόησή της παραπέμπεται κανείς σε κάποιο γνωστό ή παρόμοιο ετυμολογικό σχήμα.

Τέλος, η τέταρτη επιταγή συνιστά ο μεταφρασμένος όρος να είναι έτσι διατυπωμένος, με τόση συνάφεια προς την ετυμολογία και μορφολογία της γλώσσας υποδοχής ώστε να μπορεί να αποτελεί βάση για την παραγωγή και άλλων μερών του λόγου. Ο όρος είναι συνήθως ουσιαστικό. Αν το ουσιαστικό αυτό μπορεί να μας δώσει και άλλα μέρη του λόγου, όπως ρήμα, επίθετο και επίρρημα, τότε είναι αναμφίβολο ότι ο όρος αυτός χαρακτηρίζεται από πλήρη γλωσσολογική επιτυχία.

Η επιτυχής μετάφραση, μεταφορά ή μεταγλώττιση (πάρτε όποια λέξη θέλετε) επιστημονικών όρων σημαίνει οργάνωση λεξικού, οργάνωση τεχνικού λεξικού, όχι οργάνωση γενικού λεξικού. Τα δύο διαφέρουν. Το τεχνικό λεξικό είναι νοηματικά

δομημένο, δηλαδή η δομή του τεχνικού λεξικού καθορίζεται από τη δομή του ειδικού τεχνικού ή επιστημονικού πεδίου του οποίου την ορολογία θέλουμε να αποδώσουμε στη γλώσσα μας. Υπάρχει για το σκοπό αυτό συγκεκριμένη μεθοδολογία που από έλλειψη χρόνου δεν μπορώ να ναπτύξω σε λεπτομέρεια. Αφού συγκριθούν οι όροι που υπάρχουν στις δύο γλώσσες σε ένα συγκεκριμένο γνωστικό πεδίο και περαστούν σε κάρτες, γίνεται νέα αντιπαραβολή για να διαπιστωθεί σε ποιο σημείο υπάρχουν κενά στη γλώσσα υποδοχής, δηλαδή σε ποια σημεία υπάρχουν έννοιες αλλά λείπουν οι όροι. Και τότε αρχίζει η συμπλήρωση των κενών αυτών, ο εμπλουτισμός της γλώσσας με νέα στοιχεία. Δεν θα περιγράψω τη διαδικασία της υιοθέτησης ή απόρριψης ενός νέου ορου. Θα αναφέρω μόνο τις επιλεκτικές διεξόδους που υπάρχουν από γλωσσολογική άποψη για να εισαχθεί μια καινούργια λέξη στη γλώσσα, μια λέξη η οποία θα ονοματίζει ένα προϊόν ή μια έννοια για τα οποία δεν υπάρχει ήδη αποδεκτός όρος. Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχουν οι εξής επιλογές:

1. Η λέξη θα παραμείνει αυτούσια και στη νέα γλώσσα, στην προκειμένη περίπτωση την ελληνική, αφού θα έχει υποστεί γραφολογική και φωνολογική προσαρμογή προς την ελληνική. Ετσι, π.χ., το *aircondition* παραμένει το ίδιο και μεταγράφεται απλά *αιρ-κοντίσιον*. Δεν αναφέρω τα υπέρ και τα κατά της λύσης αυτής, εκτός από το ότι η ξένη λέξη, καθώς δεν είναι ενταγμένη στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα, διατηρεί τα περισσότερα στοιχεία της ξενικότητας.
2. Η επόμενη επιλογή είναι συνέχεια της προηγούμενης. Ο όρος μεταγράφεται στην ελληνική, αλλά επειδή η κατάληξή του συμπίπτει με το ελληνικό μορφολογικό σύστημα, ή αφήνεται ανέπαφος ή εφοδιάζεται με ένα γράμμα για να ενταχθεί στο ελληνικό κλιτικό σύστημα. Ετσι έχουμε το *formica* να μεταγράφεται με ελληνικούς χαρακτήρες ως *φορμάικα*. Αλλα παραδείγματα είναι *ίντσα* και *κασμίρι*.
3. Η επόμενη επιλογή είναι η μετάφραση των μερών ή του συνόλου του όρου στην ελληνική. Παραδείγματα της επιλογής αυτής είναι ο *ουρανοξύστης*, το *δεξαμενόπλοιο*, το *ποδόσφαιρο*, ο *βατραχάνθρωπος*.
4. Η επόμενη επιλογή είναι η ερμηνεία του όρου και σχηματισμός μιας καινούργιας λέξης. Κλασικό παράδειγμα είναι η λέξη *κλιματισμός* (και *κλιματίζω*, *κλιματιστικός* κλπ).
5. Η τελευταία επιλογή είναι η χρήση μιας ήδη υπάρχουσας λέξης της ελληνικής για να περιλάβει και την έννοια του νέου όρου, και η διαδικασία αυτή ονομάζεται σημασιολογική διεύρυνση. Πολλοί όροι ανήκουν στην κατηγορία αυτή.

Είναι φανερό ότι οι επιλογές 3 και 4, και φυσικά και η 5, είναι εκείνες που πληρούν τα κριτήρια γλωσσικής αποδοχής, και τα κριτήρια αυτά είναι κυρίως η ευκολία εκφοράς και η ένταξη στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει σε άλλες γλώσσες, π.χ. στην αγγλική, η ελληνική είναι μορφολογικά ασυτηρή γλώσσα. Οι νέοι όροι που μπαίνουν στην ελληνική, που στη συντρι-

πτική τους πλειοψηφία είναι ουσιαστικά, πρέπει να ανήκουν σε μια από τις κλίσεις της γλώσσας, αλλιώς διατηρούν πολλά στοιχεία ξενικότητας και καταλήγουμε σε αφύσικα και αναπόδεκτα σχήματα. Στην αγγλική, αντίθετα, καθώς δεν υπάρχει μορφολογική δέσμευση, οποιοδήποτε μέρος λόγου, ή συνδυασμός μερών λόγου, μπορεί να λειτουργεί ως ουσιαστικό ή ως επίθετο ή ως ρήμα. Έτσι δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα στην αγγλική η γνώση της σύγχρονης τεχνολογίας και επιστήμης για τη λύση ειδικών προβλημάτων να ονομάζεται know-how και κάποιος του οποίου οι επιτυχίες και η δόξα ανήκουν στο παρελθόν είναι ένας has-been. Τέτοιες λύσεις στα ελληνικά είναι αδιανόητες. Το know-how έχει μεταφραστεί ως τεχνογνωσία και για τον has-been δεν έχει βρεθεί ακόμα ο αντίστοιχος όρος. Το ουσιαστικό στα ελληνικά δεν καθορίζεται μόνο από τη λειτουργία του στην πρόταση, αλλά και από την μορφολογία του, στην πραγματικότητα πιο πολύ από την μορφολογία του. Απόπειρες να δημιουργήσουμε ουσιαστικά στην ελληνική που διακρίνονται μόνο από τη λειτουργία τους και όχι από την μορφολογία τους έχουν καταλήξει σε εκφράσεις λαϊκές χωρίς ευρύτερη αποδοχή στον γραπτό επιστημονικό λόγο. Π.χ. Εγινε το σώσε. Εδώ γίνεται το έλα να δείς κλπ. Ως προς τα ρήματα, οι μορφολογικοί περιορισμοί είναι ακόμη μεγαλύτεροι. Συνεπώς οι νέοι όροι πρέπει να μπορούν να εντάσσονται φυσιολογικά μέσα στο ελληνικό μορφολογικό σύστημα, να υπακούουν στην ελληνική φωνολογία για να είναι ευκολοπρόφερτοι, και όπως είπα πριν από λίγα λεπτά να μπορούν κατά το δυνατό να αποτελούν τη βάση για παραγωγή και άλλων μερών του λόγου. Επί πλέον δε να αποδίδουν τις έννοιες όσο το δυνατό ακριβέστερα. Αυτά είναι τα βασικά γλωσσολογικά κριτήρια. Εκτός από αυτά, υπάρχουν και τα κοινωνικά κριτήρια: οι όροι πρέπει να τύχουν ευρείας αποδοχής. Και για να γίνει αυτό, δεν αρκεί η ομοφωνία των επιστημόνων, των ειδικών. Οι επιστήμονες πρέπει να πείσουν και κάποιο ευρύτερο κοινό για την ορθότητα ενός όρου. Και η προσπάθεια αυτή, προσπάθεια που γίνεται με τό παράδειγμα και τη συνέπεια στη χρήση, είναι η συνέχεια του μεγάλου έργου που έχει προηγηθεί, του έργου της εύρεσης των όρων και της οργάνωσης του λεξικού. Είναι μια προσπάθεια όμως που αξίζει τον κόπο.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andweman, G.M. and M.A. Rogers, eds. (1988). Translation Studies: State of the Art University of Surrey Press.
- Cruse, D.A. (1986). Lexical Semantics. Cambridge University Press.
- Gogos, A.B. (1988). "Problems in Translatability", in Anderman, G.M. and M.A. Rogers, above, Vol. III, pp. 1-10.
- Malone, J.L. (1988). The Science of Linguistics and the Art of Translation. State University of New York Press.
- Zgusta, L. (1980). Theory and Method in Lexicography. Hornbeam Press.

Αλέξανδρος Β. Γκώγκος

Αν. Καθηγητής Γλωσσολογίας ΑΠΘ

Σύμβουλος Σπουδών Εθν. Κέντρου Δημ. Διοίκησης

Εθν. Αντιστάσεως 71, Χαλάνδρι, Αθήνα